

ФІЛОСОФІЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Анна Лактіонова

КВАЙН, ГУДМЕН, ПАТНЕМ: ГАРВАРДСЬКА ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА

Філософський факультет Гарвардського університету в ХХ-му столітті був одним із провідних осередків аналітичної філософії, де працювали найвідоміші мислителі сучасності. Серед них вирізняються Вільярд Ван Орман Квайн, Нелсон Гудмен, Гіларі Патнем, яким присвячена ця розвідка.

Кожен із них цікавився тим, наскільки реалістська позиція, а саме так званий «погляд нізвідки», осмислене прийняття «непроінтерпретованої реальності», є когерентним. Насправді цей інтерес може повести в бік релятивізму і анти-реалізму, що, власне, і сталося з кожним із цих мислителів. Адже кожен з них наполягав: фактів незалежних від концептуальних схем, що їх репрезентують, не існує, факти, власне, уможливлені такими схемами. Факти поза такими схемами – неможливі. Разом із тим, кожен з них приймає свій варіант анти-реалізму, хоч і заперечує радикальний «культурний» анти-реалізм типу «anything goes».

Світ є «те, що є» ('what there is'). «Те, що є», стає «нашим» світом завдяки людським інтерпретаціям, завдяки застосуванню концептуальних схем, систем переконань, світоглядів тощо. Світ не дається нам в «готовому» вигляді, хоча «те, що є», може бути і, власне, є незалежним від нашого «світо-творення». Анти-реалізм кожного зі згаданих філософів супроводжується своїм варіантом прийняття розрізнення між (концептуальною) схемою і змістом. Квайн приймає плюралізм інтерпретацій, Гудмен – версій щодо картин світу, Патнем – концепцій, але для всіх трьох мислителів прагматичні критерії виявляються слушними для зіставлення різних відмінних поглядів на світ.

Попри паралелі, між поглядами Квайна, Гудмена і Пантема існують також суттєві відмінності, тому дана розвідка скоріше присвячена порівнянню «концептуалізмів» даних авторів і відповідних релятивістських, анти-реалістських наслідків із врахуванням специфічних прагматистських засад, притаманних доробкам кожного з них. Отже, завданням даної розвідки є зіставлення концептуалізму, релятивізму і анти-реалізму Квайна, Гудмена і Пантема, на засадах (нео)прагматистських тенденцій в їхніх філософських дослідженнях. Окрім того, саме виокремлення Гарвардської філософської школи не є загальнопоширеним і постає як цікавий історико-філософський крок.

© А. Лактіонова, 2022

***

Квайн є натуралістом, але заперечує метафізичний реалізм. Патнем відкидає натуралізм. І Квайн, і Патнем заперечують творення світів, про яке говорить Гудмен. Разом із тим, Патнем [див.: Putnam 1992] визнає вплив Гудмена, зокрема на своє розуміння концептуальної релятивності. Кожен із них вважає, що досліджувати, якими є речі у світі, слід емпірично і що таке дослідження неможливе поза концептуальними схемами. Кожен з них заперечує радикальний релятивізм щодо істини та культурний релятивізм як само-спростовні й некогерентні. Гудмен наполягає, що розрізнення між правильними і помилковими, істинними і хибними версіями світу є можливим. Разом з тим, розрізнити культурний і концептуальний релятивізм часто є майже неможливим. І це стосується не тільки термінологічної плутанини. Квайн релятивізує онтології концептуальними схемами і мовами. Гудмен обстоює плюральність версій світу і релятивізує існування концептуальними схемами. Для Патнема наші описи і категоризації світу завжди мають місце в контексті концептуальної схеми; можна мати більше однієї системи категоризації. І Патнем, і Квайн приймають, що різні концептуальні схеми можуть співіснувати на рівні мови і систем переконань в різних культурах. Разом з тим, якщо прийняти, що різні культурні групи користуються різними концептуальними схемами, відмінність між культурним і концептуальним релятивізмом починає зникати. Але і Квайн, і Гудмен, і Патнем прагнули дистанціювати себе від культурного релятивізму, зокрема від того, що всі критерії істини і хиби визначаються культурно. Квайн покладався на аргументи, що виростають з перекладів різними мовами або з концептуальних схем, аби заперечити логічний релятивізм, релятивізм щодо раціональності й істини.

Серед сучасних філософів, Квайн обстоює розрізнення між схемою і змістом у контексті «онтологічної релятивності». Теза про онтологічну релятивність впливає з його відомого вчення про невизначеність перекладу. Різні переклади з різних мов різними мовами несумісні між собою, але слушним є кожен з можливих перекладів окремо, по-різному онтологічно зобов'язуючи. Адже не існує фактів, незалежних від способів перекладу їх мовної фіксації, які б онтологічно зобов'язували (commit) і визначали переклад незалежно від контекстуальних способів можливих перекладів. Концептуальні схеми, а в ширшому розумінні – мова (адже мова, точніше мовлення, мова в застосуванні, визначається концептуальними схемами), структурує можливі речення, які могли б науково визнаватися тимчасово істинними [Quine 1981: 40-41]. Переклад є кореляцією між реченнями однієї мови й концептуальними схемами іншої задля встановлення спільних концептуальних схем [Quine 1969: 5]. Невизначеність перекладу є в кожному разі неминучою, отже різноманіття можливих перекладів набирає безмежних обсягів.

На рівні «інтуїтивної» семантики тезу про невизначеність перекладу можна сформулювати так: дві людини можуть бути схильними до однакової мовної поведінки під впливом всіх можливих сенсорних стимулів, проте значення, чи ідеї, в однаковий спосіб спровоковані і висловлені, які вони виражають, можуть радикально розрізнитися [Quine 1960: 26]. Теза про невизначеність перекладу тягне за собою релятивізацію онтології.

У загальному контексті філософії Квайна, тобто в контексті здійсненої ним натуралізації епістемології, зазначені теза і релятивізація узгоджуються із запереченням розрізнення між аналітичними і синтетичними реченнями, мовним бігевіоризмом, емпіричною недо-детермінованістю будь-якої теорії. Останні три тенденції є провідними для його філософської позиції.

Заперечення чинності поняття аналітичність для Квайна є запереченням однієї з догм емпірицизму [Quine 1953: 20-46]. Замість дуалізмів аналітичне – синтетичне, апріорне – апостеріорне, він приймає дуалізм схеми і змісту щодо мови (мовлення) як комплексу наявних схильностей до вербальної поведінки [Quine 1960: 27]: «у лінгвістичному значенні немає нічого поза тим, що схоплюється з явною поведінки в обставинах спостереження» [Quine 1992: 38].

Квайн ілюструє метод радикального перекладу мисленнєвим експериментом про переклад із суцільно невідомої мови задля демонстрації можливості осмислення мови (мовлення) завдяки поведінковим стимулам [Quine 1960]. Згідно з бігевіоризмом Квайна, мові навчаються в тривалому процесі стимулювання нервових закінчень зовнішніми подразниками (стимулами) і їхнім реагуванням на ці подразнення. Засвоєння мови, навчання їй починається з речень спостереження. Збіг, як і розбіжність, у значеннях двох речень стимулюється однаковою чи відмінним подразником [Quine 1993: 2].

Процес розуміння слів мови полягає почасти в здатності їх слушно застосовувати в різних контекстах, почасти – у відповідному реагуванні та слушному застосуванні слів іншими [див.: Quine 1960]. Завдання радикального перекладу – віднайти умови за яких мовець вживає певне слово невідомою мовою. Отже, справжній процес перекладу починається з розпізнавання лінгвістом іншомовних висловлювань носіїв цієї мови і обставин, за яких вони так висловлюються. Потім він корелює їх висловлювання з зовнішніми стимулами та їхньою поведінкою, і формує попередні гіпотези. Далі ці гіпотези перевіряються ним завдяки запитуванню мовців у різних обставинах (за наявності й відсутності відповідних стимулів) для виявлення збігів і розбіжностей задля підтвердження чи спростування чинності перекладу. Значення речення мови, якщо можна взагалі казати про такі значення, є спільним для цього речення і його перекладу іншою мовою [Quine 1960: 28-32].

Тезою про недо-детермінованість (underdetermination) постулюється, що набір емпіричних даних може підтримувати більш ніж одну теорію, а гіпотези, що суперничають, можуть бути одночасно обгрунтовані однаково спостереженнями. Недо-детермінованість наукової теорії засновується недо-детермінованістю теорії досвідом. Остання, на думку Квайна, є подібною невизначеності (indeterminacy) перекладу. В обох випадках наявних емпіричних свідчень недостатньо для прийняття рішення на користь єдиної теорії чи варіанту перекладу. «У випадку недо-детермінованості, ми маємо дві несумісні, проте емпірично еквівалентні системи світу» [Quine 1992: 101]. У випадку ж невизначеності ми маємо дві несумісні інструкції (manuals) для перекладу, кожна з яких однаково сумісна з тотальністю чинних мовленнєвих висловлювань і можливою поведінкою мовців.

Мовленнєвий бігевіоризм і теза про недо-детермінованість теорії разом у вичерпний спосіб обгрунтовують тезу про невизначеність перекладу. Теза про невизначеність перекладу обгрунтовується мовленнєвим бігевіоризмом і недо-детермінованістю теорії так, наче дві істинні інструкції забезпечують альтернативні переклади одного й того самого висловлювання (чи тексту), кожен з яких не можна замінити іншим. Тобто речення однієї мови, що пропонуються як альтернативні переклади одного і того самого речення з іншої мови, виконані за різними неузгодженими інструкціями, що суперничають, не є взаємозамінними [Quine 1993: 5].

Суть тези про невизначеність перекладу зводиться до того, що не існує таких фактів, що могли би визначати точність чи неточність певних перекладів чи схем перекладів.

Усі висловлювання залежать від концептуальних схем, що застосовуються. Отже, онтологія як теорія того, що є, існує, виявляється релятивною, відносною залежно від мови чи концептуальної схеми. Адже кроля (відомий приклад Квайна [див: Quine 1960]) можна назвати, окрім власне назви «кріль», таким словами, як «приклад кроличності», «нерозірвані частини кроля», «шматок кроличності в просторі і часі» тощо.

Пізніше Квайн [див.: Quine 1993] розрізняє між трьома взаємопов'язаними типами невизначеності: невизначеність на рівні речень, невизначеність на рівні термінів, недо-детермінованість наукової теорії. Перша з трьох невизначеностей – є, власне, тезою про невизначеність перекладу, про яку йдеться в роботі «Слово і об'єкт»: «Інструкції для перекладання з однієї мови на іншу можуть пропонувати різні шляхи, сумісні з тотальністю мовленнєвих диспозицій, однак несумісні між собою. У незліченних місцях вони будуть розходитися стосовно того, як передавати, як відповідний їм, переклад речення з однієї мови реченням іншої мови, які між собою ніяк не збігаються, хай би як вільно розуміти збіг» [Quine 1960: 27]. Дана невизначеність є голофразитичною: розбіжності в перекладі можуть залишатися непримиренними на рівні речення та його частин, і «можуть компенсуватися тільки розбіжностями при перекладі цілих речень» [Quine 1993: 9]. З іншого боку, невизначеність перекладу не ускладнює розмовну практику, адже кожен мовець у природний спосіб покладається на те, що його спосіб мислення й мовні схеми можуть і мають бути доступними для розуміння іншим мовцям; він начебто накидає свою онтологію і мовні моделі іншим, у т. ч. іншомовним співрозмовникам.

Друга, невизначеність на рівні термінів, є тезою про незбагненність (*inscrutability*) референції. Ідеться про те, що при створенні інструкції з перекладу завжди залишаються альтернативні шляхи фіксації і приписування референції. Цей рівень невизначеності веде до онтологічної відносності, а саме до погляду, згідно з яким референцію можна зафіксувати тільки на тлі певної специфічної інструкції з перекладу або ж теорії.

Третя невизначеність – недо-детермінованість наукової теорії. Тут невизначеність виявляється на рівні наукових теорій. «Різні теорії про світ можуть емпірично збігатися» [Quine 1993: 8]. Тобто зміст альтернативних теорій може бути однаковим, наслідки, що імплікуються ними можуть бути однаковими, але теорії залишаються взаємно не редукованими.

Квайн переконаний, що існує множина несумісних концептуальних схем, мов, а мовці, щоби «розмовляти про світ, мають накинути світові концептуальну схему, специфічну своїй власній особливій мові» [Quine 1953: 78]. Така позиція є релятивістською інтерпретацією, а досвід метафорично виявляється «позначеним по краях штучною тканиною (*man-made fabric which impinges on experience at the edges*)» [Quine 1953: 42]. Можна переживати власний досвід «на» різних концептуальних «каркасах».

Онтології як концепції того, що є, існує, засновуються на конкретних концептуальних схемах, завдяки яким ми інтерпретуємо досвід(и) [Quine 1953: 10]. Виникає питання: чи можемо ми обирати між різними «каркасами», чи є в нас для цього засоби і на яких підставах? Стосовно позиції Квайна – вона, напевне, була би прагматистською: концептуальні схеми є засобами, якими ми користуємося, переживаючи світ у власних досвідах. Завдяки концептуальним схемам ми наділяємо смислами наші досвіди про світ, можемо передбачати свої переживання, є готовими до них.

Для Квайна навіть у науках концептуальні схеми є засобами для, у кінцевому рахунку, передбачення наступного досвіду у світлі теперішнього й минулого. Фізичні предмети ми концептуально переносимо в ситуацію як зручних посередників – не завдяки

визначенням в термінах досвіду, а просто як нередуковані (до жодних підстав) постулювання, до яких ми звикли. Ми звикли безпроблемно приймати наявність фізичних предметів у світі й підпорядковуємо наші досвіди подібним концептуальним схемам.

Радикально відмінні теорії з несумісними онтологічними зобов'язаннями можуть в однаковому ступені підтримуватися наявними досвідними свідченнями; а в дослідників є можливість обирати й навіть переключатися від однієї теорії до іншої, згідно з власними прагматичними інтересами й завданнями. Феноменалістська концептуальна схема, згідно з якою світ розглядають у термінах досвідних відчуттів (епістемологічний філософський контекст), і фізікалістська схема, згідно з якою світ розглядають у термінах постульованих «польовою» фізикою предметів усередненого розміру (контекст фізичних наук), – є найпоширенішими прикладами подібних схем як у науці, так і на рівні здорового глузду в повсякденному житті. Кожна з цих двох схем має переваги: відповідає вимозі простоти, стимулює до подальших досліджень, відповідає методологічній настанові фундаціоналізму (найстаріша класична стратегія обґрунтування знання).

Квайн рішуче заперечує культурний релятивізм, а також постає проти релятивізму щодо логіки, істини, раціональності. Стосовно культурного релятивізму, підтримувати його непослідовно: будь-хто «не зможе прокламувати культурний релятивізм і не підніматися понад ним, не відмовляючись від нього» [Quine 1975: 328]. А приписування іллогічності й ірраціональності чужим культурним настановам є результатом поганого перекладу. Маючи справу з іншими культурними і мовними осередками, ми визнаємо можливість невизначеності перекладу і онтологічної релятивності, оскільки «будь-яка міжкультурна відповідність між словами і фразами, а отже – і між теоріями, буде тільки однією з різних емпірично прийнятних відповідностей» [Quine 1969: 25]. Жодна відповідність не є винятково правильною чи помилковою. А втім, зрештою, ми завжди обираємо свою власну концептуальну схему як найкращу, найприйнятнішу точку відліку.

У праці «Релятивізм і абсолютизм» [Quine 1984] Квайн намагається прояснити, в який спосіб він зобов'язує себе до релятивізму. Він розрізняє три варіанти релятивізму.

По-перше, відносність спостережень щодо фонових припущень, знань, теоретичного каркасу спостерігача. Цей релятивізм можна подолати, адже «емпірична засвідченість теорії повністю зводиться до того, що можна передати реченнями про спостереження на рівні початківця» [Quine 1984: 293].

По-друге, відносність певної мови: «речення однієї мови про спостереження і про інше є безмістовними в іншій мові» [Quine 1984: 294]. Такий релятивізм також можна відкинути, адже спостереження не залежить від мови, а терміни спостереження і речення про спостереження – залежать.

По-третє, відносність щодо стандартів подібності (*standards of similarity*), які поділяють люди. Розбіжності в перекладі залишаються непримиренними на рівні цілих речень, проте невизначеність є скоріше теоретичною проблемою, на практиці всі людські мови перекладаються. Радикальний перекладач, на думку Квайна, може подолати невизначеність мовного приписування та вибирати між нескінченною кількістю мов завдяки тому, що він біологічно наділений відчуттям *подібності*, фундаментальної для нашої думки та мови. Без такої чутливості навчання взагалі, і навчання мові зокрема, було б неможливим. Більше того, без такої чутливості жодний індуктивний умовивід і жодне передбачення були б неможливими.

Тобто йдеться про певну «вроджену» ознаку, що можна пояснити в термінах еволюційного надбання, переваг людського виду, відчуття порівняльної *подібності* як

тваринне надбання людини в результаті природного відбору [Quine 1984: 123]. На думку Марії Баграмієн [Baghramian 2004], Квайн вважає, що в біологічному сенсі радикально відмінні між собою істоти не змогли би зрозуміти, навчитися, засвоїти речення спостереження одні одних. Тренування тварин, навчання дітей уможлиблюється спільними невисловленими *стандартами подібності*. Ці стандарти можуть докорінно змінюватися з плином історії виду; із плином наукового прогресу розуміння «подібності» може розвиватися, уточнюватися і змінюватися. За такого підходу, залишається не редукованою тільки релятивність емпіричних свідчень. Наведені вище програмні пункти специфічної філософії Квайна є радикальними; усі вони мають прагматистське коріння й виявляються концептуальним релятивізмом і анти-реалізмом.

***

Нелсон Гудмен розвиває концептуальний релятивізм щодо можливих світів, які ми самі конструюємо. Тобто не йдеться про відмінні «картини світу» чи альтернативні описи світу чи досвідів. Джерела такого релятивізму, який є властивим підходові Гудмена – у суперечці між реалістами і анти-реалістами.

Загальна позиція реалізму традиційно може бути виражена так: людські переконання і твердження є істинними чи хибними залежно від того, чи репрезентують вони світ, чи є вони відповідними світові, або реальності, незалежній від людських знань, мов, способу мислення. Анти-реалістська позиція – у запереченні узгодженого когерентного розуміння реальності, що було би суцільно незалежним від людських суджень. Те, як реалісти розрізняють світ і його репрезентації, описи з позиції анти-реалізму є беззмістовним: не можна навіть почати послідовно формулювати реалістську позицію, адже будь-яке вираження розуміння, незалежного від усвідомлення світу, завжди відбувається завдяки посередництву наших репрезентацій.

Для анти-реалізму актуальна інша проблема – як уточнити перспективами чого саме (якщо не незалежного світу) є різні перспективи (опису світу). Девід Папіно [Papineau 1987: 10], як реаліст, наполягає, що реальність існує незалежно від людських суджень, а змісти останніх прямують до того, щоб успішно відповідати їй. Отже, серед декількох суперечних між собою за змістом суджень, тільки одне буде, як істинне, відповідати реальності. Для анти-реалістів реальність є картиною, репрезентованою людськими судженнями; різні, навіть суперечливі погляди мають право на існування. В такий спосіб, з позиції реалізму, анти-реалісти абсурдно припускають можливим, щоб різні люди жили в різних світах (реальностях).

Для Гудмена метафора про соціальне чи концептуальне конструювання реальності виявляється буквальною: різні групи людей, використовуючи різні концептуальні схеми, живуть у різних світах із різними реальностями. Існує багато правильних версій світу, деякі з них можуть бути несумірними, і жодна з них не має особливого, порівняно з іншими, статусу. Понад те, несумірні версії реферують до різних світів. Запитування про незалежний від різноманітних систем опису світу, яким він є, яка онтологія є істинною – марне заняття.

Гудмен визнає власний радикальний релятивізм: навіть істина є відносною щодо різних світів або версій світу. Водночас він відрізняє його від необмеженого культурного релятивізму типу «anything goes (будь-що пройде)», із яким не погоджується [Feuerabend 1975]. Тобто він не визнає неіснування жодного критерію для складання судження про правильні або помилкові версії світу. Гудмен прагне зберегти чинним

закон несуперечності, аби заборонити одночасне прийняття істинними двох несумірних описів одного й того самого світу.

Гудмен приймає тези Квайна про недо-детермінованість і невизначеність. Суперечливі й несумірні речення про один і той самий світ не можуть бути істинними. Однакова правильність несумірних описів чи версій вказує на те, що вони істинні в різних світах. Серед багатьох «рівноправних» версій світу є такі, що конфліктують між собою, відмінності й несумірності між деякими з них залишаються невизначеними (indeterminable). Водночас правильні версії відрізняються від помилкових: релятивізм обмежено міркуваннями про правильність. Однак правильність не конститується і не перевіряється відповідністю (кореспондентністю) незалежному від усіх версій світу [Goodman 1996: 144].

Для релятивізму Гудмена центральною є ідея про творення світів (worldmaking). Ми всі залучені у творення світів: ми поєднуємо і віддаємо різні речі, застосовуємо кордони між ними, ми творимо світи чи версії світу згідно з власними потребами, з тим, як віднаходимо себе у світі та світ навколо себе [Goodman 1996: 145]. «Готовність прийняти незліченні альтернативи істинних чи правильних версій світу не означає, що будь-що пройде, що довгі історії такі ж гарні, як і короткі, що істини більше не можна відрізнити від хиб» [Goodman 1978: 94]. Не всі системи творення світів однаково добрі. Існує багато правильних версій, але й багато помилкових версій світу. Можна розрізнити їх перевіряючи ефективність кожної версії у світлі потреб, враховуючи як їх було створено. Не кожна істинна версія світу буде однаково добра з огляду на дослідницькі потреби, проте цим не нищиться розрізнення між правильними і помилковими версіями. «Істинна версія є істинною в деяких світах, хибна версія – у жодному» [Goodman 1984: 31].

На думку Баграмієн позицію Гудмена можна охарактеризувати скоріше в якості плюралізму аніж релятивізму. Плюраліст, як і релятивіст, приймає можливість більш ніж одного погляду на те, яким є світ, проте, на відміну від релятивіста, заперечує, що істина чи правильність є відносною від кожного з цих поглядів. Для неї плюраліст, на відміну від релятивіста, відрізняє правильні і помилкові версії серед різних поглядів на світ [Baghrmian 2004: 178]. Тобто, принаймні атлетичний релятивізм не притаманний Гудмену: він, начебто розрізняє, або принаймні прагне розрізнити, істину і хибу в традиційному смислі (вочевидь – кореспондентське розуміння). На її думку проблемою для Гудмена залишається розрізнення між правильними і помилковими версіями, а саме – як вилучити (тобто визначити) помилкові версії; тобто, підтримувати послідовно чисельні несумірні альтернативні правильні версії і виключати помилкові.

Для Гудмена опис чи репрезентація є правильною, і в цьому сенсі істинною, якщо вона відповідає практиці задля якої ця версія була розвинута (сконструйована). У випадку наукової теорії буде йтися про відповідність науковій практиці пояснення і передбачення подій в природному світі; у випадку логіки дедуктивних або індуктивних умовиводів, – про відповідність практиці розбудови висновків, аргументів і т. п. Мета-судження про відповідність початковій потребі є відносними від системи конструювання версії світу. Тобто, правильність розбудови версії світу і істинність тверджень в її межах є відносними від цієї системи [Goodman 1978: 139].

Отже, з одного боку, Гудмен наголошує, що є можливими несумірні правильні версії світу, з іншого, що існують стандарти правильності і будь-що не пройде. Стандарти чи критерії правильності чи відповідності засновуються на особливих потребах, задля забезпечення яких, і твориться версія світу. Отже, ми складаємо судження в

контексті версії світу як системи. А метакритеріїв для оцінки внутрішньо правильних, когерентних, таких, що спрацьовують, версій світу просто не існує. Баграмієн [Baghramian 2004: 176-181], для якої різні версії світу чи світи не могли би бути несумірними, робить висновок, що на метарівні інтерпретації різних версій світу чи світів, проблема, яку Гудмен прагне усунути з рівня різних інтерпретацій одного й того самого світу, постає знов. Розрізнення метарівня інтерпретації, метаверсії світу Баграмієн запозичує в Гарвея Сігела [Siegel 1987: 155-156], який наполягав, що релятивізм Гудмена є самоспростовним як і будь-який інший релятивізм (Баграмієн не погоджувалася з цією тезою).

Для Гудмена розрізнення між такими, що спрацьовують (і в цьому сенсі правильними), і такими, що не спрацьовують (і в цьому смислі помилковими) версіями світу підтримується в контексті будь-яких можливих версій взагалі, хоча в кожному індивідуальному випадку, критерієм того, чи спрацьовує версія світу, є внутрішнім (інтерналістським) саме для цієї версії, і залежить від того, досягнення яких цілей є актуальним для цієї версії. Тоді, на думку Баграмієн [Baghramian 2004: 179], світ як такий, у метаверсії, має прийматися всіма безумовно, а не деким, залежно від окремих, навіть дослідницьких, інтересів. Натомість Гудмен, у дусі прагматизму, наполягав, що світ є світом для нас, правильне розуміння світу залежить від нашої зацікавленості в ньому. Отже, яку саме версію світу ми приймаємо як правильну, залежить від потреб і звичок. Це нагадує культурний релятивізм, згідно з яким, у найширшому розумінні, усе є відносним, залежно від культури й відповідних звичаїв.

Ідея Гудмена про творення світів виявляється приводом для розрізнення між природними (natural kinds) і штучно створеними (artifacts) речами. Останні є буквально створеними задля задоволення спеціальних людських потреб, виконання специфічних функцій. Перші ж можуть суміщати природне, біологічне і культурне походження (конвенціональність і практичну ангажованість): наприклад, небесні сузір'я. Людсьми створюється концепт, а не те, до чого він застосовується (референт). Прийняття або застосування будь-якого концепту залежить від людських домовленостей (конвенцій). Отже, не варто плутати конструювання семантичних репрезентацій із конструюванням самих речей. Гудмену йдеться про творення світів «... не руками, а свідомістю [minds] чи скоріше мовами або символічними системами» [Goodman 1996: 145].

***

Гіларі Патнем заперечував метафізичний реалізм, прибічником якого він був на початку своєї кар'єри. А саме він запитував про традиційне покладання на те, що світ містить фіксовану сукупність речей, властивостей; що можна чітко відрізнити властивості самого світу (речей в ньому) від властивостей, які ми приписуємо світові; що відповідність (кореспондентність) є фіксованим стосунком, який визначає істинність; що емпіричні науки описують концептуально незалежний світ; що можна досягнути «точки зору Бога (God's-eye view)» – епістемічного ідеалу «погляду нізвідки» [Putnam 1981; 1990]. Такі припущення позбавлені сенсу, адже в їхній основі – покладання на «нездійсненне розокремлення розуму (mind) і світу» [Putnam 2000: 181].

Патнем не приймає позицію Гудмена про несумірні світи. Свою позицію він називає інтерналістським реалізмом, її ключові пункти такі: і культурний релятивізм, і реалізм є нездійсненими спробами побачити світ «нізвідки»; усі наші погляди про світ відбивають наші інтереси й цінності, але при цьому ми зобов'язуємо себе визнавати деякі погляди на світ кращими за інші; можна залишити поняття «об'єктивність» і

відкинути «абсолютність», усвідомивши, що витлумачення й пояснення світу є правильними в контексті наших відповідних інтересів; неможливо розрізнити точку зору дівця, тобто погляд з певної концептуальної позиції (чи навіть системи), і те, як речі існують самі собою; сфери епістемології і етики переплітаються [Putnam 1987; 1990]. Отже, мова і свідомість суцільно пронизують «реальність».

Концептуальна відносність є важливою рисою інтерналістського реалізму Патнема. Онтологічні запитання про світ і його складові мають сенс тільки в межах певної теорії, опису, концептуальної схеми [Putnam 1981: 49]. Концептуальна відносність передбачає, що ми завжди залишаємося «заручниками» власних мови і свідомості. Тому порівняти, зіставити наші переконання про світ зі світом самим собою неможливо. Ідея про світ сам собою, неконцептуалізований світ є оманливою. Таке розуміння світу було б точкою зору Бога. Навіть якщо така точка зору можлива, вона не є доступною нам, простим людям.

Концептуальну відносність, застерігає Патнем, не варто плутати з культурним релятивізмом. Неприйнятні недоліки останнього для Патнема – заперечення істини, яку можна встановити, і прийняття істини тільки за домовленістю; ніби концепти істини і хибі приписували в результаті рішень, винесених у залежності від тієї чи тієї культури [Putnam 1987]. Концептуальна відносність для Патнема означає, що аспект конвенціональності (домовленості) суміщається з аспектом фактичності при оцінюванні на істинність. Ці аспекти не можна відокремлювати один від одного: не існує окремої конвенціональної і фактуальної частин істини. Тоді два несумірні стосовно цінностей, проте з однаковим референтом, твердження можуть одночасно бути істинними; вони істинні в контексті різних концептуальних схем [Putnam 1990]. Речі не існують незалежно від концептуальних схем; не можна виокремлювати речі світу поза тією чи іншою концептуальною схемою [Putnam 1981]. Різні описи світу не варто й неможливо зводити до єдиної версії [Putnam 1990].

Прикладами концептуальних схем можуть бути: здоровий глузд (із неясними критеріями тотожності речей, диспозиціональними і контрфактичними властивостями), наукові, філософські практики (що традиційно претендують на фундаментальність), – жодна з них не є «насправді» істинною. Кожна схема містить як істинні чи правильні компоненти, так і хибні чи помилкові: вони визначаються стандартами, слухними для самої цієї схеми. Тому Патнему йдеться про такий, саме інтерналістський варіант реалізму, «а питання “якого типу “істина” є справжньою Істинною?” в інтерналістському реалізмі заперечується» [Putnam 1990: 96].

Якщо всі наші погляди відбивають наші інтереси й цінності, як можна оцінювати і порівнювати різні погляди про світ? Як можна сказати, що одні з них кращі за інші, а надто – що якийсь один з них є кращим за мій? Для Патнема важливо залишити поняття «об’єктивність», можливість переваги одних поглядів про світ над іншими, наполягти, що наші погляди про світ відбивають наші інтереси й цінності. Задля здійснення цього він вводить поняття засвідченість (warrant), що походить від поняття засвідченої прийнятності (warranted assertibility) Джона Д’юї [Dewey 1941] і визначається такими п’ятьма принципами: за звичайних обставин, на рівні фактів, твердження, які стверджують люди, є засвідченими чи ні; те, засвідченим є твердження чи ні, не залежить від того, чи вважають його таким більшість рівних представників (peers) певної культури або й навіть експертів; норми і стандарти засвідченої прийнятності є продуктами історії, еволюціонують у часі; наші норми і стандарти завжди

відбивають наші інтереси й цінності; норми і стандарти будь-чого (включно із засвідченою прийнятністю) можна реформувати: вони можуть бути кращими й гіршими [Putnam 1990: 21].

У першому з п'яти принципів йдеться про рівень фактів. Традиційно факти вважаються об'єктивними, незалежними від чийось інтересів чи контекстів. У цьому їх відмінність від чийось переконань, гадок, думок. Фактам, згідно з кореспондентною теорією істини, відповідають пропозиції, їх змісти. Патнем, здається заперечує будь-яку подібну незалежність, наполягає на неминучому стосунку між мовою і світом, на тому, що всі інтерпретації залежать від нашої зацікавленості, проте не заперечує об'єктивність, яку розуміє як неупереджену нейтральність (на відміну від світу, в якому ми зацікавлені). Засвідченість і істинність видаються такими, що виражають спільні домовленості, але й перевищують їх, не зводяться до них. Засвідченість і істинність не є тотожними поняттями; твердження може бути засвідченим, але не істинним, або ж, навпаки, істинним, але не засвідченим. Засвідченість завжди є засвідченістю для когось; можна помилково бути переконаним, що власне твердження є засвідченим (саме тоді відмінність між засвідченістю і істиною видається очевидною).

У певному сенсі, задля розрізнення випадків, коли дехто думає, що його твердження є засвідченим, і коли твердження справді є засвідченим, не можна обійтися без понять «істинне» і «хибне». Тоді значливість інтерналістськи відносного щодо зацікавленості поняття «засвідченість» нівелюється. А оцінювання ступенів «краще» чи «гірше» (в останньому з п'яти принципів, наведених вище) потребує «точки відліку», інакше як розрізнити «краще» і «краще для нас (як нам видається)»? Подібні міркування стають для Баграмен достатніми підставами, щоб заперечувати концептуальну відносність у філософії Патнема і свідчать про концептуальний плюралізм і різноманіття.

***

Отже, філософські розробки Квайна, Гудмена і Патнема залишаються актуальними для філософії сьогодення, яку вони, разом із іншими класичними авторами аналітичної традиції XX століття, визначали від початку. Крім того, тривають спроби уточнювати, поглиблювати розуміння філософських доробків цих авторів.

Таким чином, є підстави виокремлювати «Гарвардську філософську школу», зокрема, зіставляти філософські погляди Квайна, Гудмена і Патнема. Формальними підставами для цього є те, що всі вони працювали на філософському факультеті Гарвардського університету. Квайн був викладачем Гудмена і Патнема, а Гудмен – Патнема. Філософські погляди кожного з них пронизують прагматистські тенденції; кожен із них вплинув на розповсюдження (нео)прагматизму у філософії XX століття.

Той факт, що один із класиків американського прагматизму, Вільям Джеймс [James 1975], із творами якого кожен із трьох зазначених нами філософів був знайомий і посилався на них, теж викладав на цьому факультеті, виявляється додатковою формальною підставою виокремлювати Гарвардську школу філософії й не зводити її тільки до трьох проаналізованих у цій розвідці авторів (що може стати приводом для подальших історико-філософських досліджень).

Отже, і Квайн, і Гудмен, і Патнем, у свій специфічний прагматистський спосіб, усе ж стояли на позиціях релятивізму, анти-реалізму, концептуалізму, а також прагнули відокремитися від «культурного релятивізму».

Для розробок Квайна є характерними такі концепти: невизначеність перекладу, недо-детермінованість наукових теорій, концептуальна схема, мовний бігевіоризм,

онтологічне зобов'язання; а загальні настанови, притаманні їм – онтологічна відносність і натуралізація епістемології.

У контексті праць Гудмена наріжними поняттями постають: концептуальна схема, можливі світи, творення світів, версії світу; а загальною настановою – концептуальний релятивізм.

Критерії чинності, того, чи спрацьовує певна версія світу, за Гудменом – інтерналістські, а Патнем узагалі прагнув розробити інтерналістський реалізм (що виявляється, з позиції традиційного розуміння, швидше анти-реалізмом) – це загальна настанова його останніх досліджень.

Патнем часто утримувався від радикальних формулювань, тому вибрати однозначно наріжні концепти, притаманні його поглядам, не так просто, як у випадку з попередніми авторами. Разом із тим, можна згадати такі концепти: концептуальна схема, онтологічна відносність, об'єктивність, засвідченість.

Крім того, очевидну аналогію можна побачити між стандартами подібності Квайна, стандартами правильності Гудмена, стандартами для концептуальних схем Патнема.

Таким чином, об'єднання трьох видатних представників філософії ХХ століття в спільну школу (не обмежуючи її тільки цими авторами) має не тільки формальні, а й концептуальні та змістові підстави. Окремо варто знову наголосити на загальній прагматистській настанові, у глибоко притаманній кожному з них.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Baghramian, M. (2004). *Relativism*. London; New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203645895>
- Dewey, J. (1941). Propositions, Warranted Assertibility, and Truth. In *Journal of Philosophy*, 38(7): 169-186. <https://doi.org/10.2307/2017978>
- Feyerabend, P. (1975). *Against Method*. London: New Left Books.
- Goodman, N. (1978). *Ways of Worldmaking*. Indianapolis: Hackett Publishing Company. <https://doi.org/10.5040/9781350928558>
- Goodman, N. (1984). *Of Minds and Other Matters*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Goodman, N. (1996). On Starmaking. In P. J. McCormick (Ed.), *Starmaking: Realism, Anti-Realism, and Irrealism* (pp. 143-150). Cambridge, MA: MIT Press.
- James, W. (1975). *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Papineau, D. (1987). *Reality and Representation*. Oxford: Blackwell.
- Putnam, H. (1981). *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625398>
- Putnam, H. (1987). *The Many Faces of Realism*. La Salle, IL: Open Court.
- Putnam, H. (1990). *Realism with a Human Face*. (J. Conant, Ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Putnam, H. (1992). *Renewing Philosophy*. Cambridge, MA: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674042384>
- Putnam, H. (2000). *The Threefold Cord: Mind, Body, and World*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Quine, W. V. O. (1953). *From a Logical Point of View*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Quine, W. V. O. (1960). *Word and Object*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Quine, W. V. O. (1969). Speaking of Objects. In W. V. O. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays* (pp. 1-25). New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/quin92204-002>
- Quine, W. V. O. (1974). *Methods of Logic*. London: Routledge.
- Quine, W. V. O. (1975). On Empirically Equivalent Systems of the World. *Erkenntnis*, 9(3): 313-328. <https://doi.org/10.1007/BF00178004>
- Quine, W. V. O. (1981). *Theories and Things*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Quine, W. V. O. (1984). Relativism and Absolutism. *Monist*, 67(3), 293-296. <https://doi.org/10.5840/monist198467318>
- Quine, W. V. O. (1992). *The Pursuit of Truth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Quine, W. V. O. (1993). Three Indeterminacies. In R. Barrett & R. Gibson (Eds.), *Perspectives on Quine*. (pp. 1-15). Oxford: Blackwell.
- Siegel, H. (1987) *Relativism Refuted: A Critique of Contemporary Epistemological Relativism*. Dordrecht: Reidel. <https://doi.org/10.1007/978-94-015-7746-5>

Одержано / Received 26.07.2021

Anna Laktionova

Quine, Goodman, Putnam: the Harvard Philosophical School

The article offers formal and doctrinal reasons that prove the existence of the “Harvard Philosophical School” as a real historico-philosophical phenomenon. The author includes Willard Van Orman Quine, Nelson Goodman, and Hilary Putnam in this school. The aim of this article is to compare the conceptualism, relativism and anti-realism of Quine, Goodman and Pantem, on the basis of (neo)pragmatic tendencies in their philosophical studies.

Formal reasons: all these philosophers were professors at Harvard University; in addition, Quine was a teacher of Goodman and Putnam, Goodman was a teacher of Putnam.

Doctrinal reasons: (1) Quine, Goodman, and Putnam, each in his own specific pragmatic way, stood on the positions of relativism, anti-realism, conceptualism, and tried to separate themselves from “cultural relativism”; (2) common touchstone concepts and tendencies in particular in their philosophical investigations are: conceptual scheme, indeterminacy of translation, internal criteria, ontological relativity and others; (3) the obvious analogy between Quine's standards of similarity, Goodman's standards of correctness, and standards for Putnam's conceptual schemes.

Thus, we have strong reasons to consider Quine, Goodman and Putnam as representatives of a common philosophical school. The role played in their doctrines by the ideas of William James, who also taught at Harvard, at least hypothetically allows us to expand the boundaries of this school.

Анна Лактіонова

Квайн, Гудмен, Патнем: Гарвардська філософська школа

У статті наведено формальні й доктринальні підстави, що обґрунтовують існування “Гарвардської філософської школи” як реального історико-філософського феномену. До складу цієї школи автор включає Віларда Ван Ормана Квайна, Нелсона Гудмена і Хіларі Патнема. Завданням даної статті є зіставлення концептуалізму, релятивізму і анти-реалізму Квайна, Гудмена і Пантема, на засадах (нео)прагматистських тенденцій в їхніх філософських дослідженнях.

Формальні підстави: усі ці філософи були професорами Гарвардського університету; до того ж, Квайн був викладачем Гудмена і Патнема, а Гудмен – Патнема.

Доктринальні резони: (1) Квайн, Гудмен і Патнем, кожен у свій специфічний прагматистський спосіб, стояли на позиціях релятивізму, анти-реалізму, концептуалізму, а також прагнули відокремитися від «культурного релятивізму»; (2) спільними наріжними концептами й тенденціями їхніх філософських досліджень можна вважати такі: концептуальна схема, невизначеність перекладу, інтерналістські критерії, онтологічна відносність тощо; (3) очевидна аналогія між стандартами подібності Квайна, стандартами правильності Гудмена, стандартами для концептуальних схем Патнема.

Таким чином, маємо сильні підстави розглядати Квайна, Гудмена і Патнема як представників спільної філософської школи. Та роль, яку в їхніх доктринах відіграють ідеї Вільяма Джеймса, що теж свого часу викладав у Гарварді, принаймні гіпотетично дозволяє розширити межі цієї школи.

Anna Laktionova, Doctor of Science in Philosophy, professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Анна Лактіонова, д. філос. н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

e-mail: laktionovaanna@yahoo.com
